

چهارم
مستطاب
عبدالله
صدر
الدين
(ع)

آیت الله
سید صدرالدین
صدر...رحمة...علیه

آیت الله صدر در سال ۱۲۹۹ هـ ق در خانواده ای اصیل و ریشه دار و مشهور به فضل و ادب و تقوی در کاظمین بدنیا آمد. دوران کودکی را در سامرا بود و ادبیات و ریاضیات را از اساتید آنجا فراگرفت هنگامی که پدر بزرگوارش (مرحوم آیت الله سید اسماعیل صدر که از اکابر فقهاء آن عصر بود) از سامرا به کربلا هجرت کرد همراه او به

سید

کربلا آمد و سطوح را نزد اساتید آنجا همچون مرحوم شیخ حسن کربلائی خواند. در سال ۱۳۲۸ به توصیه پدرش برای تکمیل تحصیلات خود رهسپار حوزه نجف اشرف گردید و از درس مرحوم آیت الله آخوند ملامحمد کاظم خراسانی بهره‌مند شد.

یکسال پس از وفات پدرش (۱۳۳۹) برای زیارت قبر امام علی بن موسی الرضا علیهما السلام به ایران و مشهد آمد و حدود شش سال در مجاورت قبر امام هشتم علیه السلام به تدریس و ارشاد و اصلاح پرداخت. آنگاه مجدداً به عراق و نجف اشرف مشرف و ملازم درس مرحوم آیت الله میرزا محمدحسین نائینی گردید. پس از حدود پنج سال، در سال ۱۳۴۹ برای دومین بار به ایران آمد و در شهر مقدس قم رحل اقامت افکند و مشغول تدریس و افاده و احیاناً وعظ و ارشاد گردید، تا اینکه برای زیارت به مشهد مشرف شد، در آنجا از ایشان تقاضای اقامت دائمی گردید، ایشان پذیرفتند و به تدریس و اقامه نماز جماعت در مسجد گوهرشاد پرداختند.

در آن تاریخ مرحوم آیت الله حاج شیخ عبدالکریم حائری مؤسس حوزه علمیه قم که دوران شیخوخت خود را میگذراند، نگران آینده این حوزه جدیدالتأسیس بود از این رو برای تقویت حوزه و تأمین آینده آن، توسط برخی از تجار متدین (مرحوم حاج سید محمد آقازاده)، از مرحوم آیت الله صدر خواستند که از مشهد به قم منتقل گردند، ایشان همینکه از این پیشنهاد آگاه شدند دعوت مرحوم حائری را اجابت کرده و به قم آمدند و مرحوم آیت الله حائری از این جریان بسیار خرسند شدند.

مرحوم آیت الله صدر مورد توجه خاص مرحوم آیت الله حائری و در کارهای مهم یکی از مشاورین آن بزرگوار بودند و بالأخره مرحوم آیت الله حائری ایشان را وصی خود قرار داد و برحسب پیشنهاد آیت الله صدر، آیت الله سیدمحمد حجت نیز وصی گردید.

پس از وفات آیت الله حائری از بین بردن حوزه علمیه قم یکی از اهداف رضاخان پهلوی بود و با توسل به شیوه‌های مختلف می‌خواست حوزه را متلاشی سازد. در آن دوران

سخت مرحوم آیت الله صدر با دو یار دیگرش مرحوم آیت الله خوانساری و مرحوم آیت الله حجت سرپرستی حوزه علمیه را به عهده گرفتند و برای حفظ و توسعه حوزه مقدسه تا آنجا که توانائی داشتند کوشیدند و بحمدالله موفق هم شدند و حوزه علمیه کنونی را باید از ثمرات آن کوششها و مجاهدتها دانست. مرحوم آیت الله صدر روزی دو درس می فرمود و در حوزه درس او حدود چهارصد نفر شرکت و استفاده میکردند که یکی از آنها شهید محراب مرحوم آیه الله صدوقی بود.

آثار علمی ایشان:

۱ - المهدی: کتابی است شامل روایاتی که در کتابهای اهل تسنن پیرامون حضرت امام زمان عجل الله تعالی فرجه وارد شده است. باید بدانیم که پیش از این تألیف، کتابی در این زمینه با آن نظم و ترتیب خاص نگاشته نشده و کاری کاملاً ابتکاری بود که سپس «منتخب الاثر» به همان سبک با توسعه بیشتر تألیف شد. کتاب «المهدی» به فارسی ترجمه شده و اصل و ترجمه به چاپ رسیده است.

۲ - خلاصة الفصول: در حوزه های علمیه کتاب «قوانین» مرحوم میرزای قمی و «فصول» مرحوم شیخ محمد حسین اصفهانی کتاب درسی بود ولی بخاطر طولانی بودن این دو کتاب معمولاً طلاب موفق بخواندن همه آنها نمی شدند و به بخشی از یکی از این دو کتاب اکتفا میکردند، آن مرحوم با تلخیص کتاب فصول (که ناظر به بحث های قوانین میرزا هم بود) می خواستند این کتاب جایگزین آن دو کتاب شده و در حوزه ها تدریس شود تا طلاب پیش از مشغول شدن به کتاب «رسائل» و «کفایه» یکدوره اصول را در

سطح بالاتر از کتاب «معالم» دیده باشند. کتاب خلاصه الفصول یک بار چاپ شده است.
۳ - الحقوق: همان رساله الحقوق حضرت سجاد علیه السلام است که با مقدمه ای کوتاه از ایشان مکرر چاپ شده است.

۴ - مختصر تاریخ الإسلام: که دو جلد آن چاپ شده است.^۱

۵ - حاشیه عروة الوثقی: چاپ شده است.

۶ - حاشیه وسیلة النجاة: چاپ شده است

۷ - سفينة النجاة (فقه فارسی)

۸ - رساله در امر به معروف و نهی از منکر

۹ - رساله در تقیه

۱۰ - رساله در حکم ماء غسله

۱۱ - رساله در حج

۱۲ - رساله در نکاح

۱۳ - منظومه در حج

۱۴ - منظومه در صنوم شگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۱۵ - رساله در حقوق زن

۱۶ - حاشیه کفاية الأصول

۱۷ - رساله در اصول دین

۱۸ - رساله در اثبات عدم تحریف قرآن

۱۹ - رساله در رد شبهات وهابیه

۲۰ - لواء محمد در اخبار خاصه وعامه در ۱۲ جلد

(۱) گویا اصل کتاب ۵ جلد است. به ذریعه تهرانی ۲۳۲/۳ و آثار الحجة ۲۰۳ و ریحانة الأدب رجوع شود.

۲۱ - مدینه العلم در اخبار اهل بیت - در ۶ جلد

۲۲ - دیوان اشعار: قسمتی از اشعار ایشان بخصوص آنچه در مرثیه حضرت زهرا

علیها السلام سروده اند از جاذبیت خاصی برخوردار و زینت بخش محافل و مناظر است
تألیفات یاد شده از شماره ۸ تا ۲۲ به زبان عربی است و متأسفانه چاپ نشده
است.

برخی از ویژگیهای آن مرحوم

- ۱ - آن مرحوم در تشویق طلاب بسیار کوشا بود. امتحانات هفتگی قرار داده بود
و خود اوراق امتحانی آنان را تصحیح میکرد و آنان را که سزاوار تشویق بودند با دادن جایزه
مالی و غیره تشویق می نمود. به وضع طلاب و محصلین آبرومند و عقیف شخصاً رسیدگی
میکرد. نسبت به طلاب چون پدری مهربان رفتار میکرد از بیست، سی قدمی با روی باز
به آنان سلام میکرد و دلجویی می نمود و رانستی برای اهل علم پشت و پناهی بود.
- ۲ - و یزگی دیگر ایشان تواضع فوق العاده بود. مرحوم حاج آقا بزرگ تهرانی در شرح
حال ایشان می نویسد «وکان کثیر التواضع یجالس سواد الناس»
- ۳ - عشق و علاقه سرشار به مقام ولایت داشت این محبت فوق العاده را میتوان در
سروده های ایشان از قبیل قصیده غدیریه و غیره لمس کرد.
- ۴ - همیشه به فکر ضعیفان و محرومین بود و مؤسسه ها و صندوق هایی ترتیب داده
بود که از این راه به مستمندان کمک شود و حتی گاهی با همه آن جلالت و وقار در
خانه این و آن می رفت تا شاید بتواند برای فقرا برگ و سازی تهیه سازد به اندازه ای به فکر
رفاه مردم بود که گاهی پول برق برخی خیابانها را که دولت به عذرهای واهی تأمین

نمی کرد متکفل میشد که مردم در زحمت نباشند و برای محله هائی که نیاز به آب داشتند در حد مقدور سعی میکرد چاه آب و آب انبار بنا کند.

۵ - هنگامی که آیت الله بروجردی به قم آمدند ایشان محل اقامه نماز جماعت خود را به آن مرحوم تفویض کرد و خود از ریاست و زعامت تا حد زیادی کناره گیری کرد و در بیان فلسفه این کار این آیه شریفه را می خواند: «تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ غُلُوبًا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ»^۱

فرزندان و دامادهای ایشان:

۱ - آیت الله آقای حاج سیدرضا صدر از مدرسین حوزه علمیه قم و دارای تألیفات سودمند بسیار که قسمت زیادی از آنها مکرر چاپ شده است.

۲ - امام موسی صدر رهبر شیعیان لبنان که بارها از امام امت دامت برکاته بیاناتی پیرامون شخصیت ایشان شنیده ایم - امام موسی صدر هنگامی که پس از تکمیل تحصیلات خود در قم و نجف به لبنان و صور رفت هنوز جوان بود و مردم آن سامان که سالها از برکات وجود مرحوم سید شرف الدین عاملی مؤلف کتاب «المراجعات» و غیره بهره برده بودند در مورد او گفتند: «جاء شرف الدین شاباً» و راستی چه خوب تشخیص داده بودند زیرا امام موسی صدر توانست بخوبی برنامه های مرحوم سید شرف الدین را برای نجات مسلمین آن دیار تعقیب کند که جنبش امروز مردم مسلمان و شیعه لبنان از ثمرات کوششهای اوست^۲. هر کجا هست خدایا به سلامت دارش.

(۱) سوره قصص آیه ۸۲

(۲) امام موسی صدر روز جمعه ۲۲ رمضان ۱۳۹۸ به همراه حجة الاسلام شیخ محمد یعقوب و عباس

مرحوم آیت الله شهید سید محمد باقر صدر یکی از دامادهای ایشان و داماد دیگرشان آیت الله سید محمد باقر سلطانی از مدرسین معظم حوزه علمیه قم میباشد.

وفات

روز شنبه ۱۹ ربیع الاول سال ۱۳۷۳ بود که حوزه علمیه قم و جهان تشیع این مجتهد عالیقدر و مربی دلسوز و عالم نستوه را از دست داد. شهر قم یک پارچه غزا شد و

بدرالدین (خبرنگار خبرگزاری لبنان) به دعوت رسمی دولت لیبی برای شرکت در جشنهای انقلاب وارد فرودگاه طرابلس شد.

بعد از ورود امام صدر به لیبی وسائل ارتباط جمعی هیچ گونه اشاره‌ای نسبت به ورود و اقامت این میهمان رسمی نکردند. بطوری که سفیر لبنان در طرابلس تا موقعیکه عباس بدرالدین بوسیله تلفن در تاریخ ۲۵ رمضان ۱۳۹۸ ورود ایشان را به اطلاع او رسانید، اطلاعی از ورود او به طرابلس را نداشت.

بعد از اینکه مراجعت امام صدر و همراهانش از لیبی به تأخیر افتاد و هیچ گونه تماسی با ایشان حاصل نشد از طرف مجلس اعلاى شیعه و رئیس جمهور لبنان از کاردار سفارت لیبی در لبنان در این باره توضیح خواسته شد. در حدود یک هفته بعد کاردار سفارت لیبی جوابی بدین مضمون تسلیم رئیس جمهور لبنان نمود: امام صدر و همراهانش عصر روز ۲۸ رمضان ۱۳۹۸ با هواپیمای خطوط هوایی ایتالیا - پرواز ۸۸۱ - لیبی را بسوی ایتالیا ترک کرده‌اند.

و در تاریخ ۱۶ شوال ۱۳۹۸ بیانیه‌ای نیز از طرف دولت لیبی منتشر شد که در قسمتی از آن چنین آمده بود: دولت جمهوری لیبی اهمیت زیادی برای این قضیه قائل است و با تمام وسائل ممکنه با نیروهای اسلام و ترقی خواه برای شناختن مسیر امام موسی صدر و نجات او و همراهانش همکاری خواهد کرد. ولیکن از اطلاعاتی که پلیس گمرگ فرودگاه رم و سرنشینان و مسافرین هواپیمای پرواز ۸۸۱ در اختیار نمایندگان مجلس اعلاى شیعه و دستگاه‌های امنیتی و قضائی ایتالیا و هیئت تحقیق دولت لبنان گذاشتند معلوم شد که امام صدر و همراهانش جزء مسافرین هواپیما نبوده و در فرودگاه رم هم پیاده نشده‌اند. و بالأخره دادگاهی که در ایتالیا مأمور بررسی این قضیه بود با صدور اطلاعیه‌ای ورود امام موسی صدر و همراهانش را به رم تکذیب کرد.

همه اقشار در تشییع جنازه ایشان شرکت کرده و اداء احترام نمودند. آنگاه آیت الله بروجردی بر بدن پاک او نماز خواند و در کنار قبر مرحوم آیت الله حاج شیخ عبدالکریم یزدی در روضه منوره حضرت معصومه به خاک سپرده شد. در قم، مشهد، کربلا، نجف، پاکستان، سوریه، لبنان، و آفریقا مجالس عزا وفاتحه و بزرگداشت برپا شد. و از مقام علم و اجتهاد و مرجعیت و زعامت آن فقید سعید تجلیل فوق العاده به عمل آمد. رحمة الله علیه رحمة واسعة.^۱

(۱) شرح حال ایشان در کتابهای متعددی یاد شده از جمله: طبقات مرحوم حاج آقا بزرگ تهرانی - ریحانة الادب خیابانی - علماء محاصرین خیابانی - آثار الحججہ رازی - تاریخ قم ناصر الشریفه - فهرست خاناباا مشار گنجینه دانشمندان و ترجمه کتاب المهدی (عج).

روحانیون در طول تاریخ مقدم بردیگران در فعالیت بودند و قلم های فاسد، این فعالیت روحانیون را سرپوش کرده است که هیچ، شاید گاهی هم برخلاف جلوه داده اند از بعد از هجرت رسول اکرم (ص) و در طول زمان غیبت امام سلام الله علیه تا حالا آن که حفظ کرده است اسلام را و حفظ کرده است ملت اسلامی را، این طبقه روحانی بوده اند.

امام خمینی ۵۸/۶/۱۶